

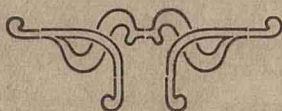
ROLUL TRADIȚIEI ÎN CREȘTEREA FEMEILOR LA ROMÎNI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA CONGRESUL DIN 1911 AL
„SOCIETĂȚII ORTODOXE NAȚIONALE A FEMEILOR
□□□□□□□□ ROMÎNE“ □□□□□□□□

DE

N. IORGA.

VĂLENIÎ-DE-MUNTE

Tipografia Societății „Neamul Românesc“
1912

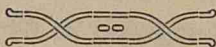
ROLUL TRADIȚIEI ÎN CREȘTEREA FEMEILOR LA ROMÎNI

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ LA CONGRESUL DIN 1911 AL
„SOCIETĂȚII ORTODOXE NAȚIONALE A FEMEILOR
□□□□□□□□ ROMÎNE“ □□□□□□□□

DE

N. IORGA.

VĂLENII-DE-MUNTE

Tipografia Societății „Neamul Românesc“

1912

I. 109.

I.

Onorat auditoriū,

Aplausele acestea se îndreaptă către scopul național și religios pe care-l urmărește această societate, scop pe care într'o parte din activitatea mea, și care n'a fost cea mai rea, am căutat să-l urmăresc și eu. Prin urmare, dacă aplausele acestea, pentru care vă sînt adînc recunoscător, pot fi primite fără să jignească datorita modestie, ele pot fi primite numai în[■]ceia ce privește idealul căruia i se consacră din ce în ce mai multe silinți în societatea noastră.

În societatea aceasta, onorat auditoriū, de la o bucată de vreme, se petrece o schimbare, o vădită schimbare, și cine o înțelege mai bine, acela pătrunde mai mult viitorul care se deschide înaintea noastră. Schim-

barea aceasta este o reculegere a societății românești, care era pornită pe un drum greșit în cele mai multe domenii de activitate, și e și hotărîrea, în același timp, de a părăsi acest drum greșit, care înaintea de toate nu este al nostru, de a căuta pretutindeni drumurile noastre, drumurile viitorului care sînt și drumurile trecutului, și de a îndrăzni să mergem pe aceste drumuri.

Și ar părea curios ca un popor tînăr, cum sîntem noi, ca un popor care a vădit de atîtea ori tinereța sa, și nu totdeauna în formele cele mai bune, ar părea curios decî, ca un popor tînăr, izbucnitor de tinereță în anume momente, să aibă curagiul de a se întoarce către tradiție.

D-voastră ați aplaudat la începutul acestei conferințe tradiția pe care vin să o apăr aici înaintea d-voastră, cîți sînteți aici, și înaintea celor, mai mulți, cari vor auzi prin d-voastră cuvintele mele de aici. Vă voi îndemna totdeauna să părăsim ceia ce pare frumos în prezent pentru a ne întoarce, cu oarecare sacrificii poate, către ceia ce e mai

puțin frumos în aparență, dar mult mai folositor, în trecutul nostru.

Căci eu n'am respect, și cred că nimeni care cunoaște viața popoarelor nu poate să aibă respect, pentru acele națiuni care au avut într'un anume moment tristul curagiū de a o desființa. Se poate admite ca pentru un anume timp tradiția să fie părăsită, dar e datoria unui popor să se întoarcă îndată spre ceia ce a părăsit, să cumpănească valoarea lucrurilor pe care le-a lăsat în urmă și măcar de la o bucată de vreme să tragă din trecut toate învățămintele și toate foloasele pe care el e chemat să le dea.

E drept că moda strălucește, tradiția nu; moda se vede, apucă pe fiecare, îl silește să iea cunoștință de dînsa; tradiția se ține la o parte, ca toate lucrurile foarte vechi, foarte venerabile, foarte sfinte și foarte folositoare; tradiția e sfioasă, moda e obraznică. Într'un moment am fost cu desăvîrșire în stăpînirea acesteia fără să ni dăm seamă ce ascundea veșmîntul ei foarte strălucitor, dar, atunci cînd violent ne-am despărțit de modă, am găsit de o parte buna tradiție

sănătoasă, cinstită, binefăcătoare care ne aștepta, care ne îndreaptă astăzi și care ne va îndrepta din ce în ce mai mult. Moda a năvălit de odată ca un șivoiu sălbatec, și să fim mulțămitori dacă de pe urma ei rămîne măcar mîlul care rodește, puterea mai roditoare a pămîntului asupra căruia ea s'a întins. Tradiția nu năvălește în acea pornire sălbatecă de torent, tradiția depune cu încetul. Tradiția e liniștită, senină, armonioasă; nimic nu chiamă atenția asupra ei, dar nu e un singur domeniu al activității omenești în care această liniște ascunsă în adîncimile tradiției să nu poată fi de cel mai mare folos.

Multă lume, văzîndu-ne că ne îndreptăm către tradiție, ar spune: aceștia caută comori ascunse în pămînt, și pămîntul e bun de alt lucru decît de căutarea acestei iluzii a comorilor. Totuși flacăra albastră care se joacă de-asupra locurilor unde zac îngropate comori nu te va înșela aici, pentru că focul care chiamă asupra comorilor ascunse ale tradițiunii nu e un foc înșelător, ci focul viu care arde veșnic în sufletul poporului. Prin

acest foc se chiamă luarea aminte asupra comorii adevărate care zace în adînc.

Acolo o să găsim multe lucruri. Îngroapă cineva în clipe de frică, d'innaintea unei năvăliri, fel de fel de metale: și metalul bun care-și va păstra totdeauna valoarea lui și metalele care-și dătoresc valoarea numai faptului că pe dînsele se găsesc anume efigii, și, atunci cînd efigia nu mai are nicio valoare, fără îndoială că nimeni nu va mai căuta piesa de monedă pentru valoarea ei intrinsecă. În tradiție nu se cuprinde numai aur și argint, dar se cuprinde foarte mult aur și argint, și acest metal prețios al tradiției e bun pentru toate timpurile, păstrîndu-și valoarea chiar atunci cînd efigia este ștearsă și nu-ți mai amintești nici numele suveranului al cărui chip se vedea odată pe monedă: cînd legenda cuprinsă în jurul capului celui uitat nu mai are valoare actuală, aurul și argintul păstrează încă valoarea lor veșnică. Cred decî că, răscolind pămîntul de supt picioarele noastre, îndreptați de flacăra aceasta de amintire populară care n'a înșelat niciodată, o să găsim, alături de multă

aramă, care nu mai are azi decît o valoare de curiositate, o să găsim din plin, în bucăți mari, aurul și argintul pe care strămoșii noștri l-au strîns acolo pentru timpurile noastre grele.

Tradițiunea are valoare în orice domeniu, și, mai mult decît în toate celelalte, în domeniul educației. Legile se pot improvisa, cu rezultate mai bune sau mai rele; în educație însă nu se poate improvisa, și societatea care îndrăznește să improviseze în educație, este o societate care lucrează la ruina ei proprie. Iată, am încercat în anume moment să facem lucrul acesta: să inovăm subit în materie de creștere, să părăsim tot ceia ce dăduseră veacuri întregi de adaptare a ideilor și metodelor la existența noastră națională. Atunci am luat, din dreapta și din stînga, un sistem de educație pe care-l avem astăzi, și pentru bărbați și pentru femei. Resultatul a fost un șir întreg de tineri și tinere cari n'aveau din educație decît forma ei exterioară, zădarnică, cari n'aveau nimic din ce face pe oameni în stare

să lupte, ci aflaseră doar un mijloc de a ieși la iveală, un mijloc de a înșela ochii. Și fără îndoială că, atunci cînd un șir întreg de tineri se ridică într'o societate astfel pregătiți, societatea nu poate fi o societate cu adevărat sănătoasă. De aceea, cu cît pătrundem mai mult acest adevăr, cu cît căutăm tradiția, cu iubire, pentru a o urmări cu supunerea cuvenită, de atîtea ori tradiția aceasta ni se înfățișează ca învățătoarea cea bună, care nu înșală niciodată nădejdiile noastre.

Și istoricii sînt datorî, totdeauna cînd tradiția e cercetată, să o interpreteze. Noi sîntem acei cari, prin cercetarea urmelor trecutului nostru, ajungem mai drept decît alții la sufletul acela din trecut și, de cîte ori îl găsim, sîntem datorî să-l lămurim și altora. Și prin urmare sîntem datorî ca și din ceia ce prindem din sufletul poporului nostru în ceia ce privește datinile sale de creștere, datinile sale de învățămînt, să dăm contimporanilor noștri. Aceasta e datoria noastră și tributul pe care-l putem aduce: să dăm în-

dreptările tradiționale de care simțim că societatea de azi are nevoie.

Și, dacă n'ar fi fost vorba de adus fapte noi, dacă n'ar fi fost vorba de fixat ideile drepte, mărturisesc că aș fi mulțumit pentru onoarea ce mi s'a făcut de a mi se cere această conferință, dar n'aș fi ținut-o. Pentru că îmi închipui că a venit vremea la noi ca retorică să piardă cu desăvîrșire drepturile sale. După multă vreme în care am trăit numai pentru retorică și prin retorică, a venit ceasul să o jertfim. Pînă acum i-am dat prea mult; prea mult ne-am încîntat de ideile banale în veșmînt strălucit, și cred că, în împrejurările de astăzi, cînd viața a căpătat un caracter foarte serios, de multe ori un caracter tragic chiar, și cînd atenția tuturor este imperios solicitată în atîtea părți, orice om onest este dator a nu deschide gura în public, a nu se înfățișa înaintea lumii decît atunci cînd are de adus fapte noi sau idei reale, care să-i aparțină în propriu.

Am sacrificat poate și eu retoriceii, și cer iertare pentru aceasta. Nu-î mai sacrific. Chiar

dacă ar sta în mijloacele mele să-î mai dau partea, aş refuza hotărît să o dau. De aceea, făcînd această declarație, vă voi ruga să aveți răbdarea cuvenită pentru a vă găsi înaintea unor realități care mie îmi sînt familiare, dar sînt mult mai puțin cunoscute de d-voastră, pentru ca, pe urmă, pe baza acestor realități, împreună să tragem concluziile care se desfac.

II.

Dacă ar vrea cineva să lămurească tradiția în educație, ar trebui să cerceteze *viața* însăși pentru care s'a întemeiat această tradiție. O să se zică însă: nu e nevoie de loc aceasta; poate să studieze cineva perfect educațiunea pe care o dai tineretului nostru fără să se cunoască starea societății românești. De la ministrul Instrucțiunii Publice până la cel din urmă profesoraș, educatorii nu sînt datorî să cunoască tradiția, și, dacă o fac, este din aplecare individuală, iar nu dintr'un sentiment de datorie. Nu e cineva dator nici astăzi, cînd se ocupă de educația

generațiilor tinere românești, să cunoască bine societatea noastră și nevoile care se desfac dintr'însa. Nu. Autorii celor d'intăiu legi, dela 1860 înnainte, în învățămînt n'au cunoscut și nu au simțit de loc datoria de a cunoaște aceste realități pentru care trebuia creiată educația cea nouă, ci au luat din altă societate un sistem de educație și l-au mutat la noi. Că sămănăm sau nu sămănăm cu cealaltă societate, ce are a face! Că erau sau ba oameni acei cari ieșiau de pe urma acestui învățămînt, părea un lucru cu totul indiferent. Că se simția în societatea noastră nevoie de forțe omenești bine pregătite și că pierdeam o parte dintr'însele prin educație — căci am pierdut forțe prin educația greșită ce s'a dat, în loc să cîștigăm forțe noi —, de aceasta nu se preocupa nimeni.

Din acest punct de vedere, bătrîniile noastre erau mult mai cuminiți, — mai cuminiți și cînd erau mai tineri decît noi, și atunci cînd ajungeau să fie bătrîni. Noi am pierdut simțul unor realități pe care înnaintașii noștri le-au avut totdeauna înnaintea ochilor.

Strămoșii noștri aũ fost biruitoři și biruiți, glorioși și robiți pe rînd; strămoșii noștri aũ fost mari și mici, neatîrnați și supuși: totdeauna aũ rămas niște oameni absolut și fundamental serioși. Cel din urmă dintre dînșii se poate ridica înnaintea celor d'întăiũ dintre noi, apărînd el mai serios în barbaria lui veche decît noi în civilisația noastră nouă.

Și astfel, onorat auditoriũ, cei d'înnaintea noastră sînt pentru noi o veșnică lecție. Dacă simțim slăbind în noi ceia ce formează temelia unei vieți omenești, vitejia, încrederea, munca, consecvența, — toate se cuprind în cuvîntul de *character*, care se spune des și se întîlnește foarte rar —, dacă avem nevoie de lecții de caracter, să ne îndreptăm la dînșii. Aũ știut totdeauna nevoile care li-aũ stat în față, aũ găsit drumul către dînsele și aũ avut bărbăția trebuitoare, — chiar femeile, mai bărbate decît mulți din bărbații timpurilor noastre, — aũ găsit bărbăția trebuitoare pentru aceasta.

Prin urmare, dacă vrem să știm cum creșteaũ ei pe fetele lor, pentru aceasta tre-

buie să știm *nevoile de căpetenie ale societății lor.*

Învățămîntul femeilor pe atunci era, am zis, un învățămînt potrivit nevoilor societății către care se îndrepta, în folosul căreia se făcea. Ei bine nevoile acestea ale societății românești din timpurile vechi puteau să fie satisfăcute prin trei lucruri mari:

Întăiū puteau fi satisfăcute prin *religiositate*. Vom vedea ce religiositate, în ce formă și pe ce drum, căci, dacă e o singură ade-vărată religie, sînt multe feluri de religio-sitate. Prin urmare, nevoile timpului se pu-teau îndeplini pe vremea aceia de femei prin religiositate, apoi prin iubirea de artă și, în rîndul al treilea, prin talentul — o să vă mirați de cuvîntul „talent“ — de a cîrmui în această mică Împărăție a Casei, care adese ori, — de cele mai multe ori în tim-purile noastre, — n'are suveran, are doi suve-rani, ceia ce e mai rău decît niciunul, sau are de suverani pe toți acei cari se cuprind în-tr'însa, inclusiv, și mai ales, copiii de toate

vrîstele. Și încă e bine dacă sînt numai aceștia...

Prin urmare, religiositate, simț pentru artă — sau iubire pentru artă — și, în al treilea rînd, pregătire pentru cîrmuirea familiei. În jurul acestor idei mari se poate aduna tot ceia ce privește creșterea de odinioară a femeilor la noi.

Ziceam: religiositate. Este o religiositate aparentă și este o religiositate reală. Religiositatea aparentă gonește foarte adese ori pe cealaltă; ele nu se împacă împreună. Credința are oroare de ipocrisie. Ipocrisia, din partea ei, se riscă și înaintea celei mai adevărate credințe, dar credința n'o primește și se retrage înaintea ei. Dacă e vorba de religiositatea, necreștină, a aparențelor, dacă e vorba de această religiositate care cutează a introduce și în domeniul cel mai intim al sufletului omenesc ceia ce numim azi reclama, apoi înaintașii noștri din veacurile al XV-lea pînă la al XVIII-lea, singurele pe care le putem cerceta, n'aveau această religiositate. Aveau religiositatea care se măr-

turisește rar și deplin, și aveaŭ religiozitatea care se înfățișează prin fapte. Fapte folositoare și mărturisiri în care se oglindește o viață. Lucrurile acestea le vedem la femeile de odinioară, și pentru o astfel de religiozitate erau pregătite prin întreaga lor creștere, fără examine, fără atestate, fără medalii și fără anunțarea prin gazetele deschise și reclamei tineretului studios.

Să începem întâiŭ cu faptele femeii romînce — nu zic femeii romîne, fiindcă sună a feminism, amintește anumite conferințe, și aceiași groază v'ar cuprinde și pe d-voastră ca și pe mine de „femeia romînă“, care a ocupat mult timp, prin glasuri atît de autorisate, scîndurile acestea ale Ateneului.

Prin urmare, zic, femeile romînce de odinioară își arătaŭ religiozitatea lor prin fapte.

Să începem cu Doamnele.

Doamnele cele mai vechi nu clădiaŭ încă biserici, și une ori nici soții lor, cînd clădiaŭ, nu le pomeniaŭ. Se părea o jignire a reservei la care e îndatorită totdeauna femeia. De la o bucată de vreme, Doamnele noastre clădesc însă. Unele din cele mai

frumoase monumente de artă ale noastre sînt datorite lor. Biserici întregi făcute din jertfa banului și cucernicieii, — fără de care de sigur cel d'întăiū n'are nicio valoare, — le făceaū din piatră și suflet, — și poate că de aceia nu se dărîmaū si în vremea noastră, cînd bisericile se fac numai din piatră fără suflet, poate aceia e cauza de se risipesc asa de curînd. Căci si în materie arhitectonică poate cel mai bun ciment este acela care nu se vede, și cele mai bune lucruri acelea care nu se plătesc. Același sentiment îl avea atunci și meșterul care clădia, ca și acela care-l chema. Prin urmare, din jertfa unora și altora se legaū pentru vecie pietrele care alcătuaū un prinos merit lui Dumnezeu.

A clădit astfel trei biserici Doamna lui Petru Rareș: una în Bucovina, două in Moldova, — adecă în Moldova rămasă românească, căci și Bucovina nu e decît Moldova care n'a putut să rămîie românească decît numai ca amintiri scrise și legături sufletești între cei de acolo și noi de aici.

În Botoșani sînt două clădiri, biserici ale

Doamnei lui Petru Rareș. Elena — „Elena, fată de Despot”, adecă din neamul Despotilor sîrbești, înrudită cu ce era mai strălucit din semințiile împărătești —: Sf. Gheorghe și Ospenia. Biserica aceasta din urmă nu e reparată încă, și pare încă măreață; cealaltă e reparată.

Nu știu cum, dar reparația scade. Sînt mai noi, dar par totdeauna mai mici, odată reparate sau restaurate. Cred că este o greșală — îngăduiți-mi să intercalez această parentesă —, că este o greșală, deci, să se repara monumentele vechi furîndu-li vechimea, căci li-ai furat și evlavia. A repara un monument vechi înseamnă a-l împiedeca de a cădea, dar nu înseamnă a-l înnoi. A-l înnoi pare adese ori o profanație: e pentru mine același lucru ca și cum ai scormoni un mormînt străvechi, ai scoate mortul din groapă și l-ai îmbrăca în haine după ulitna modă, ba i-ai pune apoi și o mască de ceară cu trandafirî în obraz.

Pe lîngă Doamna Elena Rareș, o fată a ei, Doamna Ruxanda, sotia strasnicului Lăpușneanu, care era însă un om evlavios, a

clădit biserica Precistei din Roman, lângă care se găsește astăzi un spital.

Aici, în Muntenia, Doamna Chiajna, sora Ruxandei, nevasta lui Mircea Ciobanul, iarăși un Domn grozav, a clădit iacașul care, prefăcut, trăiește și acum: e biserica zisă Curtea-Vechi. clădită. spune inscripția de Mircea Ciobanul. — deci de Doamna Chiajna — și de copiii lor.

În veacul al XVII-lea, Doamna lui Matei Basarab, Elena din Fierăști. a făcut o biserică în satul ei, și, pe lângă aceasta, cu averea ei proprie, — și la averea proprie a femeilor vom veni îndată —, a ajutat atâtea clădiri ale Domnului care a acoperit tot pământul Țerii Românești cu zidiri noi sau înnoiri ale clădirilor de odinioară.

Doamna Balașa, soția lui Constantin Cîrnul, a clădit două biserici, cea de la Jitianul, lângă Craiova, și una din bisericile Țirgoviștii, Sf. Paraschiva. Doamna lui Brîncoveanu, Maria. a zidit la Hurez biserica Bolniței; în inscripție spune că, urmînd exemplul soțului ei, a vrut să aducă și ea lui Dumnezeu jertfă din veniturile sale —, nu

din Vistieria domnească și nici din ajutor cerut de la Domn.

O Moldoveancă, ajunsă Doamnă în Țara-Românească, Maria Sturza, soția celui d'întăiū Grigore Ghica, a clădit peste Olt mănăstirea de la Fedeteșcioiū.

Mitropolia din Iași e un dar al Doamnei Anastasia a lui Duca-Vodă, care a răscumpărat multe pacate ale ei prin dărnicia cu care a dat cea d'întăiū biserică a Capitalei Moldovei.

Pe urmă vine epoca fanariotă, care nu mai avea venituri pentru aceste lucrări, nici în ceia ce privește Domniū, nici în ceia ce privește Doamnele.

Dar, în afară de clădiri de biserici și mănăstiri, care nu erau la îndămîna oricui, putea să se mai arate rîvna către Dumnezeuū, religiositatea adevărată, care cere neapărat fapte, și pe altă cale. O biserică nu e cu adevărat o biserică atunci cînd are numai scheletul ei de piatră sau de cărămidă: o adevărată biserică, la popoarele cele adevărate, arată și în cele din urmă amănunte ale ei o grijă

neconținută a oamenilor, a femeilor mai ales, care încunjoară biserica lor neconținut cu iubire. La popoarele care n'au biserici pustii și biserici goale, atâtea amănunte duioase vădesc grija de fiecare zi a femeilor care merg să se închine acolo, care au adus acolo morții lor spre ultima binecuvântare, care au înfățișat, după datinile vechi, copilul lor pentru a fi botezat în cuprinsul bisericii, care au ridicat spre Dumnezeu atâtea rugăciuni strașnice în cele mai grele ceasuri ale vieții și au fost ascultate de atâtea ori, — atâtea amănunte, zic, care vădesc toată recunoștința ce se cuvine pentru binecuvântarea dumnezeiască coborâtă asupra lor.

Aici, cum se știe, sînt în București biserici de două feluri, și religiozitatea se poate împărți și ea în două categorii: sînt bisericile cercetate, iubite, îngrijite de femeile altor nații, care au în altă lege altă religiozitate, și sînt bisericile în care preotul slujește pentru dascăl și dascălul cîntă pentru preot, biserici care se împodobesc cu odăjdiile cumpărate de la onorații frații Bloch, oaspeți din Galitia, vînzători de argintării pentru bisericile

ortodoxe, fiind ortodocși de cea mai veche rasă, și, pe de altă parte, de la o vestită brodeusă; care și ea aparține unei nații foarte alese, care însă se deosebește esențial de nația noastră. Călugărițele, în mănăstiri, nu lucrează lucruri de biserică, doamnele — măiertate —, multe dintre dîsele, au uitat meșteșugul vechiu de a coase și de a broda pentru biserică lor ortodoxă. și, cu bani gata, de către Ministerul Cultelor, se cumpără veșminte arhieresti și cea ce mai trebuie pentru a împodobi deosebitele biserici. De sigur că mirosul tămîii de la o bucată de vreme izbutește să izgonească de pe odăjdii atît de eterodoxe în originea lor mirosul cu totul deosebit de acela care se răspîndește în bisericile noastre.

Odată nu era așa. Odată în cuprinsul bisericilor ridicate une ori de Doamnele noastre, de jupănițele, soțiile boierilor noștri, era un neconținut izvor de daruri venite din toate părțile: biserică nu le mai putea cuprinde, de multe ce erau. Se va zice însă: unde sînt lucrurile acestea? Lucrurile acestea le-au luat dușmanii întăi și după aceia le-am

stricat noi. Cînd le-am dus la Museu, încă era bine, dar drumul de la biserică până la Museu e lung, și sînt și mîni destul de lungi care se întind către obiecte de artă ce nu li aparțin. Cu prădăciunile dușmanilor, cu noile obiceiuri pioase față de rămășițele trecutului nostru, cu toate acestea bisericile noastre aū rămas goale, goale și de odoare, goale și de odăjdii, cum goale sînt și de credincioși. Cum numai bisericile noastre sînt goale, pentru că bisericile celelalte sînt totdeauna pline, și de daruri, și de oameni, și de rugăciuni, și a ajuns vremea să ni fie rușine că numai bisericile poporului stăpînitor sînt goale în Bucureștii unde rugăciuni pe alte limbî și în alte rituri se ridică neconținut din inimile a miî de credincioși străini.

Dăruiaū. deci. Doamnele și iupănesele de odinioară, nu lucruri cumpărate: li sar li părut că se încruntă sfinții din cadrele lor aurite, că privesc muștrător către aceia care ar veni cu lucru gata de la negustor; veniaū cu lucruri făcute de dînsele. Sta Doamna încunjurată de roabele ei, de fetele ei de casă sau de

Curte, care erau domnele de onoare de atunci, și după exemplul ei făceau și celelalte: soțiile de boieri, tot așa, stau și lucrau darurile care trebuiau să împodobească bisericile. Și toate acele perdele frumoase care acoperiau mormintele, toate acele frumoase pânze care ascundeau vederea celor ce se săvârșiau în altar, toate acele delicate lucrări de cusătură și țesătură pe care le vedeți pretutindeni, supt vasele sfinte și înaintea icoanelor, erau nu numai lucrări din mâinile roabelor casii, dar, în același timp, și lucrări din mâinile stăpînelor de casă. Mîndra Doamnă a lui Petru Rareș înșăși însemna că darul cutare închinat bisericii sale e făcut, nu numai din banul său, ci și de degetele sale, e un dar din ostenele sale, din ceasurile furate muncii zilei și din ceasuri de noapte, cînd cu evlavie și în liniște se lucrează darul către Dumnezeu și către sfinții ocrotitori.

Veniau la biserică și bărbații, dar mai ales femeile; pe bărbați îi furau și atunci atîtea ocupații în drumul către pînea cea de toate zilele care e de prea multe ori un drum de tot greu, dar nu e om adevărat acela care-și

îndreaptă și soția către drumul pîinii de toate zilele, nu e mîndru bărbatul care nu poate găsi el pîne pentru toți ai lui. Odată această mîndrie o aveau toți. Nu trimetea femeia la muncă nici cel din urmă țeran de pe brazdă. Și de aceia avem alesele cusături țărănești, pentru că brazda o lucra numai brațul cel tare al bărbatului, și nu se istoviau pe brazdă alesele și gingașele mîni ale femeii. A fost un timp în Țara-Românească cînd mai toți țeraniî din șes erau șerbî, „rumîni“, dar femeile lor erau toate libere. Niciodată nu se întîlnește într'o vînzare de moșie însemnat, pe lîngă numele pecetluit de robie al bărbatului, și numele, care niciodată nu trebuia să fie umbrît de bănuiala robiei, al femeii. Așa încît robul creștea sub ochii unei femei libere și în sufletul lui nu pieria niciodată simțul libertății.

Prin urmare, femeile mergeau la biserică, simțiau o datorie de a merge la biserică, cu multă rînduială. La noi nu putem urmări această rînduială, dar la frații noștri din Ardeal, cari aveau comunități orășenești, negustori bogați, se mergea la biserică cu

cea mai desăvârșită rînduială. Fiecare avea locul său acolo, fără placă de metal care să-l însemne, fără scaun special adus de acasă, dar fiecare își avea locul. Era mare supărare cînd trecea cineva mai înaintea de locul său. Și el nu era determinat — mă grăbesc a o spune — nici de nume, nici de avere; locul acesta era determinat de vîrstă, de muncă și de virtute. Și iată, avem o rînduială, din 1753, la Sibiiu, privitoare la felul cum „jupăneasele să meargă la biserică, cînd merg la Evanghelie și la icoane și la anaforă, ca să sărute, și care și cine să stea la foisor sus și care să stea jos“, și avem o cercetare, făcută tot acolo, împotriva uneia care trecuse înaintea la biserică: „Fiind tînră și de curînd măritată, a ieșit în biserică la mir, la anaforă, la Evanghelie și la icoane înaintea nurorii mele, fiind nora mea mai bătrînă, cu copii căsătorii și măritată de douăzeci de ani și mai bine“¹.

Era considerat ca foarte rușinos a-și face cineva loc cu coatele. Une ori se exprima

¹ Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 190.

sentimentul acesta cu multă mînie: „Nu m'ia împins pe mine, că i-ar fi sărit căița din cap...“. Căci „în sfînta biserică se cade smerenie, plecare și rugăciune, iară nu a-și căuta înălțare și mărire sau ceartă“.

III.

Religiositatea de odinioară însă se mai putea cunoaște și pe altă cale: prin mărturisirea aceia din ceasurile grele ale vieții, mărturisire pe care o știu puțin și ale căror rezultate se văd doar din faptele de milostenie săvîrșite mai tîrziu, — prin testamente.

Un testament în timpul nostru este lucrul cel mai banal: se chiamă un avocat, i se arată averea, se manifestă dorința și, potrivit cu averea și cu dorința, se împarte. Formulele sînt din cele mai bine cunoscute, și variază doar iscălitura și proporția banilor, a lucrurilor care se distribuie între moștenitori. Ei bine, nu e unul din testamentele de odinioară care să n'aibă o valoare morală, care să nu ne ajute a vedea în cele mai curate intimități ale sufletului. Sînt și

testamente de bărbați care cuprind elemente duioase, dar nu e testament de femeie care să nu cuprindă înaintea de toate elementul acesta duios.

Răsfoind o parte din lucrările tipărite, am ales cîteva testamente din care voi culege numai unele pasagii ca să vă învederez atențiile mișcătoare care se manifestă prin mijlocul lor. De exemplu, la 1728 llinca Strîmbeanu¹ are grijă de Rumîni de pe moșia ei: pe unul să-l învețe pînzar“, cum a învățat și pe alții. „Pentru sufletul mieu, iert trei Rumîni.“ Datoriile mănăstirilor față de dînsa să se ierte. O săracă să capete două vaci, doi boi, o rochie de dimie, un zăbun de sandal. „Așa și șase fete care se va întîmpla, să se înzestreze cu cîte un boi și o vacă și o rochie și un zăbun și cizme“. Dacă-i mor copiii, toți Rumîni „să fie iertați și slobozi, fără vre-o bîntuială de către neamul mieu“. Dacă s'ar întîmpla decî să moară toți copiii ei, aceia cari au lucrat pe brazdă pentru familie să nu mai rămîie robi, ci toți

¹ Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 263 și urm.

să fie liberi. Numai atît cît neamul ei va trăi vor fi Rumîni: îndată ce e vorba ca un om străin să vie pe moşie, toate îndatoririle vechi sînt iertate şi cu toţii întră în deplină stăpînire a libertăţii lor. Soţul e lăsat să stăpînească averea numai atîta vreme cît acest „prea iubit“ soţ „va petrece neîmpreunat cu altă soţie“; cînd va veni altă soţie, averea va trece la copii.

Avem, în aceeaşi familie, apoi testamentul, din 1745, al Despinei Strîmbeanca¹. Ea vrea să se facă un dar din averea ei unei jupănese mai sărace. Prin urmare, nu rudă, ci cineva din fetele sărmane de boierinaş va primi un astfel de dar: „rochie de cutnie, ghiordie de hataiă de Sacîz (Chios), blănită cu pîntece de sîngeap, cu zagarale de hanele de sîngeap, cu chingă, cu călţuni“. Avuse odată o judecată care a adus nu ştiu ce hotărîre a Patriarhului ţarigrădean împotriva ei, şi se gîndeşte să nu moară cu blestemul patriarhal asupra ei şi spune să se aducă în locul blestemului blagoslovenia.

¹ Iorga, *Studii şi documente*, V, pp. 322-3.

prelatului. Oricît ar costa, oricît s'ar cheltui, să se cheltuiască, „numai acest lucru jos să nu rămîie“. În sfârșit un paraclis — neputînd fi o biserică — o va pomeni, și să i se vadă chipul, cu al soțului și al fiului.

Milă de săraci grijă de suflet, iubire de biserică.

Un alt testament, testamentul Saftei Stolnicesei, fiica lui Miron Costin. Lasă un sat pentru comîndul ei, rămînînd grijile de pomenire fiului Ioan, care i-a fost ei, văduvei, „toată sprijineala și mîngîierea mea“¹.

Iată apoi, testamentul, din 1797, al Mariei Văcărescu:

Daniile ei se îndreaptă către fete sărace și mănăstiri: Dălhăuți, Sfintu-Ioan din București, către „săracii ce lăcuiesc prin chiliile de la biserică Ceauș-David“ (azi a Icoanei). Din moșii una se lasă nepotului, Alexandru Văcărescu, poetul, și anume: „ca nu să între într'altă mîină, streină, fiind moșie părintească“.

Era mare crimă pe vremea aceia a lăsa

¹ Iorga, *Studii și documente*, VII, pg. 340-1.

„moșia părintească“ să între în mîni străine. Și „mîna străină“ însemna mîna creștină; cît de groaznic ar fi fost pe vremea aceea să lase cineva moșia părintească, cu mormintele de pe dînsa și cu biserica ei creștină, în mîinile a cine știe cui, aparținînd altui neam și altei religii!

Murind, Maria își aduce aminte și de soțul de care era despărțită de multă vreme, și nu în cuvinte de ură se îndreaptă către dînsul: „Aducă-și aminte că am fost amîndoi întru însoțire și că dumnealui este muritor și că dreptul Judecător nu se amăgește... Și mă rog dumnealui să mă ierte de am greșit ceva, și Dumnezeu să-l ierte și pe dumnealui“¹.

Acestea sînt femeî din boierimea mare, bogată, munteană. Iată o văduvă boierinașă moldoveancă: Maria Căpșoiaia². Lasă să se facă o biserică, la Broșteni, din cele două moșii ale ei, și arată că adunase singură 30 de coșuri de piatră și 55.000 de cără-

¹ *Ibid.*, III, pp 86-8.

² *Ibid.*, VI, p. 66.

mizi, lemn, funii, etc., că făcuse 70 de varniți de var. Trăise ani de zile în grija iubitoare a bisericii ce va fi.

IV.

Acum, cînd se făceaŭ darurile acestea la biserică, în același timp se servia și arta. E o întreagă ramură de artă care se datorește femeilor din trecut. Chiar în timpul din urmă s'a pus întrebarea aceasta dacă, tradițiunile artei noastre cele vechi fiind naționale, și lucrurile acestea de artă erau ale noastre. Putem răspunde foarte lămurit: toate *lucrările de mîna* erau naționale, nu numai în ceia ce privește tradiția, dar și în ceia ce privește lucrul. Pe lîngă arta populară, atît de delicată în ceia ce privește alegerea colorilor și potrivirea între dînsese, pe lîngă amestecul elementului de artă chiar unde se putea aștepta mai puțin în ceia ce a trecut supt degetele neîngroșate încă de lucrul cîmpului ale țerancelor de odinioară, și altă artă a femeii, care servia spre a împodobi bisericile noastre, a rezultat întreagă din

munca-împreună a Doamnelor și jupăneselor cu elementele care le încunjuraă. Avem în această privință scrisorile Doamnei lui Ma-tei Basarab, Elena, sora foarte învățatului boier Udriște Năsturel, o sprijinitoare a ti-parului românesc și a literaturii prin daru-rile ei. Doamna Elena scrie odată o scri-soare către judecasa din Brașov (nevasta judelui), care era între Săsoaicele cele mai mari, în următoarele cuvinte:

„Elina gospojda, bojieiu milostiiu nacialnița zemle vlašcoe. [Elina Doamna, cu mila lui Dumnezeu stăpînitoare a Țerii-Românești].

„Scris-am la a noastră iubită, bună priat-nică și de aproape vecină, jupăneasa Ca-trina judecasa din cinstita cetate a Brașo-vului; cu sănătate mă 'nchin dumitale. Alta, poftesc pe dumneata că aici am cumpărat Domnia Mea o roabă, și este împletitoare; numai nu avem aici izvoade de petere, și să faci dumneata bine să ni dai ceva iz-voade de petere, și mai mari și mai mici, și de cîlți, și de tot felul. Că într'acolo sînt multe la dumneavoastră. Și să ni cîștigî dumneata, și să ni trimeți, pe acest om al

nostru, iar noi vom avea a multămi dumitale. Și iar poftesc pe dumneata, pentru rîndul semințelor de flori de tot felul, să ni dăruiești dumneata i nouă de ce vor fi acolo la dumneavoastră. Iar, de nu le vei putea trimete acum, pe acest om, le vei trimete mai încoalea, la vreme. Iar Domnia Mea încă voiū fi bucuroasă, din ce va fi pofta dumitale. Să fii dumneata sănătoasă. Scris Fevruarie 10 zile, leat 7157 [1649].

„La a noastră iubită, bună prietnică și vecină de aproape, jupăneasa Catrina judeceasa de la cetatea Brașovului să se dea“.

V.

Cu mult mai mult decît despre religiositate, despre iubirea pentru artă, despre folosul pe care l-aū adus artei noastre în trecut femeile romînce, se poate vorbi despre elementul cellalt, care poate nu e mai puțin trebuitor în timpurile noastre: despre talentul de ocîrmuire al femeilor noastre de odinioară, despre marele rol în rosturile practice pe care le înfățișa viața de toate zilele,

de la țerancă până la soția de boier, și de la soția de boier până la Doamna țerii. Ele, cu toatele, aveau, nu o situație asemănătoare cu situația pe care o au femeile în unele părți ale Europei, și mai ales în America de Nord: flori de seră, foarte scumpe, foarte gingașe, ținute de o parte de orice grijă: bărbatul muncește în fabrici, în prăvălii, în deosebitele oficii de guvern, iar femeia călătorește singură în Europa și soțul e încântat că-î poate da mijloacele de a face așa ceva. Mi s'a întâmplat, când eram student în Berlin, să văd o tânără persoană din Statele Unite care era socotită de toată lumea ca domnișoară ce se primblă prin Europa înainte de a se întoarce în țara ei ca să se mărite. Spre mirarea noastră mi-a spus că e măritată. Am întrebat de câtă vreme: de vre-o lună sau două: fiindcă soțul ei era foarte ocupat, a trimis-o să facă singură călătoria de nuntă în Europa.

Sistemul acesta de a transforma femeia într'un element de lux, vrednic de cea mai mare robire către dînsa, dar fără niciun rost în cîrmuirea casei, în îndreptarea so-

cietății prin mijloacele acelea multe pe care familia le ține la îndemână, e una din cele mai strașnice eresii sociale ale timpului nostru. Ei bine, înaintea ca America să nască așa ceva, înapoiții noștri strămoși înțelegeau altfel dreptul și datoria femeii. Era cu desăvîrșire stăpînă în casa ei, și aceasta chiar în casa țeranului. Datinele rele în ceia ce privește viața casnică la atîția țeranî de ai noștri nu sînt atît de vechi: țeranul bețiv, care să-și bată nevasta, să o ardă cu fierul roșu, săteanul acesta care-și răsbună parcă de toate nedreptățile care apasă asupra lui îngrămădind și el nedreptăți asupra cuiva mai slab decît dînsul, săteanul pe care-l chinuiește demonul alcoolului ce i-a zdruncinat întregul sistem nervos și-l face a născoci torturi nouă — din nenorocire sînt și de aceștia, poate mai des în regiunile unde se bea rachiū decît unde se bea țuică și vin —, săteanul acesta e nou, el aparține civilizației moderne. Odată cu rachiul, cu desființarea bunelor gospodării materiale și morale de odinioară, a venit și acest repulsiv tip care se pune alături de ce poate fi mai

sălbatec în omenire; odinioară însă nu era.

Am cules, iarăși răsfoind pentru d-voastră prin ce am tipărit în deosebite timpuri, am cules unele mărturii care merită să vă fie înfățișate.

E vorba odată de o glumă care se face într'o familie îndată după nuntă: vine unul și, rîzînd, arată către nevestă și-î spune că ginerele, mirele, i-a spus „bătaie...“ Și atunci se revoltă toată lumea, și gluma trebuie să înceteze.

„A doua zi de nuntă, fiind adunați la masă ei cu rudeniile și cu nașu-său, Nicolae, în multe rînduri i-ar fi zis socru-său pentru fie-sa: „bătaia, bătaie“ ; care cuvînt auzindu-l nașu-său, i-a zis: de va ajunge a se ținea casa cu bătaia, nu este nici un lucru cu cuviință“¹.

Și alta: tot o țerancă spune: odată a ridicat bîta asupra mea și de atunci „l-am urît“. Propriile ei cuvinte. De cîte ori nu se întîmplă azi — Dumnezeu să mă ierte —, nu numai în clasele acestea, dar și în altele,

¹ *Ibid.*, VII, p. 16 și urm.

cînd bărbatul nu-și mai îndeplinește rostul de sprijinitor al casei...

Iată ce petiție scrie o femeie, la începutul veacului trecut: „Eū sînt sāraca și ticăloasa aceia Măria, soția lui Răducan ticălosul, carele nu am nimică după-sufletul mieū fără numai șapte fete și trei copii mici, carii îi hrănesc de căpătat, și bărbatu-mieū, fiind de tot ticălos și nevolnic, nu sîntem vrednici a ni agonisi nici hrana și ne aflăm de azi până mîne, amărînd pămîntul“¹.

Am găsit și plîngerea unei Țigance, scrisă într'o foarte frumoasă limbă, probabil de un diac, care o și înfățișa la Episcopie pentru un ajutor:

„Poate să dau un copil ca să mă plătesc, și nici opincă în picioarele noastre pe iarna aceasta n'am încălțat și am iernat într'o cioercă de tufă, că n'am fost vrednici să ni facem bordeiū... Numai furca, atîta-î hrana mea a crește copiii, și nici lucru de furcă nu mai găsesc pe la femei, nu mai găsesc să-î hrănesc“².

¹ *Ibid.*, VI, p. 521.

² *Ibid.*, VII, p. 20.

Acum, chiar dacă n'o fi dictat-o ea, dar dacă o societate poate pune în gura unei femei din clasa căreia-i aparține această nenorocită, astfel de cuvinte, apoi societatea aceasta avea cu totul altă părere decit, supt trista noastră civilisație, avem azi despre rostul femeii, chiar atunci cînd nu stă în „cioerca“ aceia de iarnă.

Pe atunci era părerea hotărîtă că nu toată averea casei este a bărbatului. Și nu e vorba de zestre, ci de averea cîștigată pe urmă. Se făcea deosebirea aceasta: averea muncită împreună, cîștigată împreună se stăpîniă, se cîrmuia împreună. Cît era vorba de averea cîștigată împreună, și bărbatul și femeia aveaū asupra ei aceleași drepturi. Iar, cînd averea resulta numai din munca femeii, femeia avea toate drepturile.

Și ascultați ce frumoasă declarație face în această privință cineva în întăia jumătate a veacului al XIX-lea:

„Știut este tuturor oamenilor casnici că fieștecare femeie în casa sa este stăpînă pe strînsura casei și, de va da la niscai femei lucrătoare o legătură de făină sau un mertic

de mălaiu sau puține legume sau un păhar de rachiū, nu dă degeaba, ce, orî pentru torturi, pentru țesut, orî pentru înnălbit, orî pentru alte ajutorințe ale casei“¹.

E o întregă morală cuprinsă în aceste rînduri; dreptul femeii asupra tuturor lucrurilor care alcătuiesc „strînsura casei“, dreptul ei de a împărți această strînsură a casei și scopul pentru care se face această împărțire. Nu prea merg acești bani spre cîrciumă la clasele de jos, iar la cele de sus spre magazinele de nimicuri; era o vreme cînd „strînsura“ casei cu greu se aduna, cu scumpete se păstra și se întrebuinta pentru ca să se facă, tot „strînsura casei“ și mai bogată.

Să trecem la unul din cele mai frumoase acte care aū plecat cîndva de supt dictarea unei femei în țerile noastre.

Pe la 1680 se hotărî să plece către Ierusalim și Locurile Sfinte una din cele mai bogate, mai învățate și mai vestite, nu nu-

---

¹ *Ibid.*, p. 16.

mai prin numele tatălui ei și bărbatului ei răposat, ci și prin faptele ei, dintre jupănele, soții de boieri, ale Țerii Românești, — Elena Cantacuzino. Era fata lui Radu-Vodă Șerban. Crescută în Apus, nu din dorința de a fi crescută în Apus, nu din dorința aceasta pe care nu o putem critica pentru că o are toată lumea într'o vreme cînd un teolog ortodox simte neapărata nevoie să studieze teologia protestantă pentru a fi aice paroh de oraș sau de sat, cînd se cer burse pentru studierea limbii românești și literaturii românești în cine știe ce depărtată țară occidentală, cînd omul nu-și poate afla astîmpăr pînă nu petrece o bucată de vreme în vre-un loc străin, cu folos problematic. De ce ne-am mira decî că unele persoane țin foarte mult, cu deosebire într'o anumită lume, cu speciale împrejurări de viață, a-și trimete și astăzi — din fericire cu mult mai puțin decît altă dată — copiii lor, din cea mai fragedă vîrstă, acolo în Apus, unde învață multe lucruri, dar *uită* mai ales multe lucruri. Învață multe lucruri care nu sînt totdeauna de nevoie și *uită* lucruri care nu

ar trebui să le uite niciodată. E depărtat copilul de casă — și nicio creștere nu e bună cînd depărtează prea de curînd și pentru prea multă vreme pe copil de părinții lui, din aierul acela al casei care cuprinde, cînd casa e cum trebuie să fie, cea mai bună pregătire pentru viață. Din aierul acesta al casei numai în împrejurări foarte grele, și la o vîrstă cînd își dă seamă pe deplin de ceia ce e bine și ceia ce e rău, și nu-și mai înstrăinează sufletul, numai atunci poate fi trimis pentru anume cunoștinți speciale, în străinătate. Și un băiat încă se poate trimete mai lesne, dar curajul acelor cari-și trimit fetele peste nouă mări și nouă țeri, mi-l închipuii foarte cu greu.

Curajul acesta nu-l avea părinții de demult, cari *nu* se despărțiau de copiii lor. *Viața* lor era învățătura copiilor lor: o învățătură prin exemple. Nu era crescută fata ca să *nu* samene mamei ei, ci ca să-i samene, și mama era așa cum trebuie să fie ca să-i poată semăna fata, ca să-i samene în tot ce pretinde pămîntul și datinele acestei țeri.

Prin urmare, încheind această parentesă, pe

care veți binevoi a o ierta, drumul spre Apuse făcea de nevoie. Elena Cantacuzino a petrecut în Austria, în țara Împăratului creștin, o mulțime de vreme fiindcă era în prigoană tatăl ei, Radu Șerban, biruitor asupra Ungurilor în două rînduri: odată a ucis pe Craiul Ungurilor din Ardeal, pe Moise Székely, iar a doua oară, dacă nu a omorît pe Gabriel Báthory, a fost numai meritul iuțimii calului acestui trufaș Crai ungur. După aceasta Casa de Austria, recunoscătoare, l-a lăsat să fie izgonit din țară, și i-a dat în schimb o mică pensie la Viena. A stat acolo bietul om vreo zece ani din viața lui, scriind scrisori Chesarelui, amintindu-i serviciile pe care i le făcuse. Într'un moment acesta i-a propus chiar să se împăce cu Gabriel Báthory, și el socotia astfel: „Dacă o judeca Împăratul așa, m'oi împăca și cu dușmanul meu de moarte; numai de un lucru îmi pare rău: că a rămas și până astăzi dușmanul Împăratului“. După aceste cuvinte de omenie, a mai trăit cîtava vreme, și a murit la Viena. Fetele lui aū crescut într'acel mediu. Una a luat pe fiul lui Mihai Viteazul, cealaltă pe Postelnicul

Constantin Cantacuzino, pe care, la bătrînețe, Domnul, temîndu-se de situația sa, de ambițiile fiilor lui și ai Elenei, l-a dus la Snagov, — unde e acum o biserică reparată curat, dar se desface cărămida în praf prin partea care e reparată — și l-a zugrumat de un stîlp al trapezăriei.

Cu părere de rău trebuie să spun — și aș ruga să nu se însemne acestea, căci nu sînt în legătură cu conferința, dar e bine să le spun totuși — că de acolo, de la Snagov a dispărut, la reparație, o piatră de mormînt în legătură cu viața femeilor noastre de pe vremuri, o piatră foarte duioasă. Sînt înmormîntați în biserică boierii pe cari Domniî îi tăiaî. Este și unul tăiat de Mihai Viteazul, și mai sînt trei tineri boieri cari aî fost plînși mult, toți trei fii unei singure jupănițe. I-a omorît în aceiași zi același Domn: Alexandru-Vodă; toți trei aî sîngerat în aceiași clipă. Atunci, în ziua aceia, mama lor s'a făcut călugăriță, și, cînd i-a fost să moară, a pus întăiî să se facă mari pietre de mormînt frumoase pentru copiii ei și să însemne pe fiecare că a fost tăiat de Alexandru-Vodă în

ziua aceea. Și la picioarele mormintelor copiilor ei a lăsat apoi să se puie o cărămidă vulgară pe care era însemnat, fără nicio pozoabă: Aici zace cutare, „nemîngîiată mamă pînă la moarte“.

După trei copii tăiați, pentru o „nemîngîiată mamă pînă la moarte“ trebuia oarecare pietate, măcar față de cărămida smereniei sale dureroase. De la reparație ea nu mai există. Pietrele sînt, cărămida de pe mormîntul nemîngîiatei mame a resistat trei veacuri, dar civilizația noastră a desfăcut legătura, și pe dînsa a izgonit-o de la locul de veghe. Și rămîne numai amintirea duioasă, pe care nu o mai cuprinde nimic material astăzi, ci plutește numai duhul acestei „nemîngîiate pînă la moarte“ asupra celor trei pietre tari care ascund cele trei trupuri tinere cu capetele tăiate.

Închid acum această parentesă, și mă întorc la călătoria la Ierusalim a văduvei lui Constantin Cantacuzino.

Înnainte de a pleca, își face testamentul. Actul acesta e de o deosebită frumuseță. Și după dînsul voiți cita încă unul.

O să întrebați poate de ce le citez aici, și nu înainte. Fiindcă sînt în legătură, nu atît cu religiozitatea, cît cu gospodăria strictă a altor timpuri.

Elena Cantacuzino avea băieți mari. Unul din ei era Domn. Credeți d-voastră că ea se înțelegea altfel decît ca doamnă stăpîină a tuturor? Nu. Scăpase doar de supt aripă ce nu obosia, cel mare, fiindcă ajunsese Domn. Autoritatea mamei se opria une ori înaintea puterii domnești singure. Îi era necaz și de aceasta, și-l desmoștenise aproape, înlăturîndu-l din testament, iar el s'a răsbunat pe urmă: a luat averea fraților după moartea mamei. Ceilalți rămănea în casă, și ea rămînea doamna, ea moștenise drepturile soțului. Erau bărbați de douăzeci, treizeci și mai mulți ani; ea însă stăpîniă peste tot cuprinsul gospodăriei, ea orînduia fără contestație și fără discuție. Și li dădea sfaturi celor strînși încă în locurile unde trăise fericit tatăl, mort de multă vreme, și mama care pleca pe drumul pribegiei periculoase.

Între fiii ei a fost unul, poate cel mai învățat, Constantin, care a ajuns tată de

Domn: fiul lui a fost Ștefan-Vodă Cantacuzino, un uneltitor pentru peirea lui Brîncoveanu, și lumea a socotit că moartea silnică lor a fost osînda pentru răscumpărarea păcatului mare ce făptuiseră. Dar mama, cînd scria la 1682 cuvintele de laudă pentru Constantin, nu știa pe ce drumuri ambiția lui stearpă îl va aduce la bătrînețe.

Îi spune să locuiască el în casă atîta vreme cît ea va fi pe drumul către Locurile Sfinte și să aibă toată cîrmuirea:

„Întăiū, fii mieī, să vă îmbrăcați cu frica lui Dumnezeu și Aceluia Unuia să slujiți și Lui să vă închinați. Și să iubiți unul pe altul, lăcuind întru o dragoste frățească, după cum este zis, că: „Unde vor fi frați adunați în numele mieū, acolo sînt eū pren mijlocul lor“. Și iar: „Cine va lăcui în dragoste, în mine va lăcui, și eū într'însul; că unde iaste dragostea, acolò iaste și pace“. Derept aceia, fii mieī, să lăcuiți toți împreună, ca cum ați fi într'un suflet, să nu se dăspartă unul de altul nicī cît, ce să cinstească cel mai mic pre cel mai mare, cum se cade; așijderea și cel mai mare să iubească pre cel mai

mic, după cum iaste zis. „Să fie toți supt grija lui Constantin,“ supuinđu-l a fi în locul mieu ispravnic, adecă să aibă el voie a căuta casa mea, și de toate satele și moșiile și țiganii miei, verii cîte vor fi, aũ de moșie, saũ de cumpărătoare, numai el singur să aibă a porunci tuturor cîți se vor afla supt oblastia casei mele, și să ia seama pîrcălabilor, și de dînsul să asculte toți...

„Să-l cinstiți și să vă plecați învățaturii lui cei bune, și toate tocmelele ce am lăsat asupra lui, să le țineți cu de adinsul, neîndoiți și neschimbați, precum se cuvine“ ...

„Vă leg supt blestemul lui Dumnezeu și supt blestemul mieu cel părintesc ca să nu vă plecați urechile voastre supt ascultarea cuvintelor jupăneselor voastre, însă de cele proaste și vrăjbitoare, care fac fraților neviață, nici să se mestece ele în vorba voastră, cînd veți avea între voi, aũ pentru moșii, aũ pentru alte trebii, ce să-și păzească fiecare treaba ei“¹.

Prin urmare ceia ce trebuia să facă fiul

¹ Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 104 și urm.

acuma, făcuse înaintea ea: lua socoteala pîrcălabilor și de dînsa ascultaū toți.

Atîta ajunge pentru ca să fie cineva lămurit în ceia ce privește rosturile de odinioară ale femeilor în societatea noastră, cel puțin pînă în vremea cînd datine apusene prost imitate aū stricat toată atmosfera bună de pace și de viață practică armonioasă.

VI.

Acum venim la învățătură. Fără să vreaū, am cules împreună cu d-voastră încă de mai înaintea tradițiunile acestea, care ieșiau din nevoile de viață ale timpurilor trecute. Femeile erau în trecut așa cum le vedem din dovezile, din scrisele acelea care aū trecut înaintea d-voastră. *Datinele acestea de educație pot ele să aibă însă valoare și astăzi, sau nu?*

S'ar zice că între ieri și astăzi nu poate fi o legătură: o societate a fost și s'a dus, iar noi sîntem alții, trăim altfel de viață; nouă ni trebuie lucruri din viemile

noastre, și nu trebuie să se mire cineva că sistemul de educație de acum caută să fie cu totul deosebit de cel de odinioară. Și s'ar putea zice iarăși: sistemul apusean de educație e în sine foarte potrivit: să ne căznim doar a schimba unele puncte de program, dar în sistemul acela de învățămînt stă mîntuirea. Și s'ar putea răspunde: nu, în ceia ce privește imitarea Apusului în educație ne-am înșelat; societatea noastră nu primește acea educație. Educația aceasta a fost superficială, ea n'a creat suflete, n'a dat caractere, n'a dezvoltat energii într'o societate care avea nevoie de strașnice energii puse în serviciul unor răspicate caractere, și în ceia ce privește bărbatul, și în ceia ce privește femeia, pe care vîltoarea vieții o prinde mai puțin și care trebuie să servească mai mult ca model celor cari cresc în cuprinsul casei. „Nu e bun programul apusean, dar nu-s nici datinile moarte; trebuie să găsim ceva mijloci, potrivit cu condițiunile schimbate ale societății noastre.“

Nimeni nu se poate gîndi să recomande cuiva în timpurile noastre acele discipline

care se învățau odinioară. Femeile învățau să cetească, să scrie și să socotească,—ceia ce nu înseamnă chiar așa de puțin cum ar crede cineva. Foarte multe absolvente a nu știu câte clase de liceu nu știu să socotească. Nu, nu era așa de puțin chiar, cettitul, scrisul și socotitul. Scrisul... Cine scria odinioară scria ortografic; scrisul și ortografia erau lucruri perfect legate. Nu numai atît, dar cine scria, și compunea. Nu numai că era în stare să facă slovele, dar știa și rostul alcătuirii unei scrisori. N'am văzut în miile și zecile de miî de scrisori de odinioară decît rare ori câte una scrisă prost în ceia ce privește limba sau alcătuirea stilistică. Și aceia nu făcuseră trei ani de filologie romanică, de istoria literaturii romîne, de învățare a biografiei poeților, cum se fac în timpurile noastre. Sînt profesor de mulți ani la Universitate, și numai eu știu câte tесе scrise prost le-am văzut. Nu e însă una din scrisorile acestea de jupănese de odinioară, ba chiar și de femei din clasa negustorească, nu e una, zic, care să nu cuprindă cea mai desăvîrșită ordine și logică de stil.

Dar cetitul? Noi cetim în mai multe limbi. Cine e absolventă de liceu cetește grecește, latinește, franțuzește, nemțește, englezește, italienește și românește. Un fenomen! Îți închipui: într'un timp așa de scurt, să învețe cineva atâtea limbi! Însă nu e vorba: câte limbi știe, ci în câte limbi cetește, în câte limbi vorbește. Și atunci răspunsul e une ori atât de trist: în niciuna.

Iubirea cărții se desfăcea odinioară din cunoașterea cetitului. Aceste două lucruri erau nedespărțite la noi. Din știința multă a gimnasiilor și liceielor se desface de cele mai multe ori orărea lecturii: foasta elevă vede cartea, își închipuie profesorul, și atunci imediat o și închide. De ce? Pentru că rele amintiri din copilărie învie tot odată. Trebuie întâiu asigurată doar că e o carte și atât, că nu cuprinde nimic de spaimă, cum s'ar părea.

Înnainte se cetia, și e o plăcere să ieși unele cărți tipărite la începutul veacului al XIX-lea ca să afli lista „prenumeranților“. Nu e nicio familie boierească care să nu fie represintată, și sînt anume persoane pe care

cu deosebită plăcere le găsești pretutindeni. Mi-a făcut o mare bucurie astfel cînd am găsit dăunăzi într'o listă de „prenumeranți“ de aceștia pe „doamna Maria *de (sic)* Drăghici“, care era bunica mea și care traducea pe „Adolphe“ de Benjamin Constant. De cîte ori se lucra o carte nouă, venia adunătorul de subscripții, și nu numai că fiecare se „prenumera“ printre cumpărători, dar străbătea cartea de la început până la sfîrșit.

Prin urmare, cine știa să socotească, cine putea să conducă o gospodărie de douăzeci, treizeci de moșii, ca Elena Cantacuzino, cine înțelegea cum trebuie să scrie, să facă scrisorile astfel cum nu mai sîntem capabili astăzi, cine caută să cetească în așa fel, încît ce e mai bine scris în toată literatura să-î îmbogățească sufletul, înseamnă mai mult decît persoanele care aū opt clase de liceu plus o diplomă universitară.

Dar recunosc și eu că programul trebuiește îmbogățit. Nu-î așa?, timpul nostru cere mai multe lucrări de învățat decît cel de odinioară. Poate că trigonometria nu este de cel mai

mare folos pentru pregătirea unei fete și o educație poate fi complectă chiar dacă nu cetești pe Tucidide și Omer în original, cum prevede programul școlilor de astăzi. Poate iarăși ca vederea într'o carte de școală a mumiiei lui Ramses al II-lea, a oribilei mumii pe care am văzut-o chiar de curînd într'o carte după care învață copiii miei, să nu fie de cel mai mare folos pentru ca o domnișoară să aibă o creștere deplină. Mai ales că se poate să nu fi văzut niciun muzeu, învățînd în București timp de opt ani de zile, să nu fi mers la nicio biserică spre a cerceta tesaurele de artă care se cuprind acolo încă. Căci toate bisericile noastre sînt încă strălucite musee. Cîtă frumuseță în podoba de aur a mîinii de Sfînt, datînd din vremea lui Mihai Viteazul, ce se află în biserica Sf. Gheorghe-Noû din București, și cine știe că în aceeași biserică a Sf. Gheorghe este una din cele mai frumoase catapitezme din toată România? Și tot la Sf. Gheorghe, în partea dreaptă a bisericii, se calcă în picioare mormîntul unui Domn ctitor: atîta a fost de călcat în picioare, încît abia se mai cunoaște inscripția

cu numele lui Ioan Mavrocordat, un „Fanariot“ bun. Sînt membri ai familiei lui aici, dar niciodată n'am văzut un covor pe mormîntul care acoper rămășițele lui de Domn. M'am rugat de un prieten din Iași care avea rude din veacul al XVI-lea înmormîntate într'o biserică de acolo, să puie un acoperemînt pe mormintele strămoșilor săi: l-am mai întîlnit după cîtiva ani, și nu-l pusese. Și totuși e un om cult și bun.

Prin urmare: mumia lui Ramses al II-lea să o vadă fetele e necesar pentru desăvîrșirea educației lor, dar să străbată o biserică ortodoxă ca să afle unde se odihnesc Domni și Doamne, — cîte eleve din școlile noastre, cîte din profesoarele noastre chiar aũ făcut acest drum ?

Prin urmare, nu mă sperie programul: recunosc că în programul acesta sînt multe părți care folosesc, dar sînt covîrșite de părți ce nu folosesc la nimic decît la un singur lucru, la obosirea sufletească și trupească a fetelor care intră în viață bătrîne la 17 ani. La aceasta da, folosește învățămîntul formal. Și avem fete care nu înțeleg slujba în bi-

serică, care nu știu să deosebească lucrul frumos de lucrul urât, lucrul de artă de contrafacerea ridicolă, în loc ca prin școală să li se fi format gustul. În trecutul nostru gustul era atît de răspîndit, încît omul fără gust părea un fenomen ciudat, părea un infirm. În miile de inscripții pe care le-am văzut, nu mi s'a întîmplat să aflu una greșită din punctul de vedere al artei: o literă pusă altfel. Proporțiunea este așa de bine păstrată, socoteala așa de desăvîrșită, condeiul meșterului în zugrăvire, dalta meșterului în sculptură așa de sigure, încît niciodată n'am găsit o singură scăpătate. Observați cu atenție — și trebuie să îngrijească de lucruri ca acestea: mai ales femeile —, observați catapitesmele, adese orî înlocuite cu oribile lucrări de tîmplărie de astăzi: una nu samănă cu alta, este o uriașă operă de sculptură în lemn acolo. Cercetați bisericile grecești, sîrbești, bulgărești: puține or să aibă fineța, varietatea, originalitatea, superioritatea în sculptură a catapitesmelor din bisericile noastre. Ar trebui ca albumuri întregi de aceste catapitesme și alte sculpturi să se gă-

sească în mîinile tuturor școlărițelor. Avem școli de arte și meserii, se înfățișează fel de fel de deseme lineare copiate după caiete făcute la Viena, Paris și aiurea, iar elementele acestea, care ar trebui să fie în mîina fiecăreia, nu sînt. În școlile de fete ar trebui să avem reproducerea tuturor minunatelor lucrări de țesături și de cusături pe care ni le-a păstrat trecutul¹. Deschideți cartea pe care ați luat-o în astă seară „Femeile în viața neamului nostru” și vedeți acea admirabilă perdea de mormînt care înfățișează chipul Doamnei Maria din Mangup. În fiecare școală ar trebui ca aceste lucrări să se înfățișeze fetelor. Ornamentele minunate din manuscrisele noastre, acelea care încunjură literele capitale, ar putea fi întrebuințate pentru cusături cu acul, în locul inițialelor gotice sau latine din Apus, care se întrebuințează astăzi.

VII

De sigur că ar trebui altă alegere în ceia

¹ Semnalăm cu plăcere albumurile d-lui Comșa, al d-rei Minerva Cosma, ale d-nelor Cernescu și Marghiloman și culegerea de izvoade a d-rei Mărgărita Müller-Verghi.

ce se învață, dar nu pentru a discuta acest lucru am început partea a doua a acestei conferințe, ci pentru altceva. În afară de instrucție este acea *deprindere pentru viață*, cu privire la care tot trecutul nostru dă învățături valabile și astăzi.

Ar putea crede cineva că religiozitatea este un element inutil sufletelor de acum, și s'a făcut odată la Iași o întregă propagandă în vederea înlăturării ultimelor elemente de religiozitate din suflete. Era un domn — acum trăiește aici, ca gazetar mai puțin cu vază —, care a stat în fruntea unui curent anti-religios și credea că face un lucru grozav, că societatea românească-i va fi veșnic recunoscătoare pentru opera pe care a îndeplinit-o; venia cu lumina, și fugiau în toate părțile, îngroziți, liliecii negri ai trecutului... Știți d-voastră bine cine e, și nu vreaș să o spun eu aici. N'ați trăit pe vremea revistei „Contemporanul“... Pe vremea aceea se credea că se îndeplinește o operă foarte folositoare prin combaterea acestor rămășițe de religiozitate care se păstrasera de societatea românească. Era Mitro-

polit în Iași Iosif, un bătrîn care represinta tradiția cea mai bună monahală a trecutului nostru: fost ucenic al lui Chesarie de Buzău, care și el amintia prin numele său pe marele Chesarie de Rîmnic, — prin urmare din rîndurile acelor oameni sfinți cari niciodată nu s'au apropiat nici de vulgaritatea vieții, nici de păcatele vieții; tînăr sfînt, sfînt ca bărbat luptător pentru biserica lui și bătrîn venerabil prin vrîsta lui, prin toiagul de Mitropolit pe care-l ținea în mîină și printr'un șir de binefaceri pe care le-a săvîrșit în cea mai deplină sărăcie, ca acel Veniamin Costachi, călugărul care nu știa a doua zi cu ce o să se hrănească. Acest bătrîn sfînt era un element de imoralitate pentru domnul cu pricina: în societatea românească nu exista decît primejdia propagandei „obscurantiste“ a Mitropolitului Iosif. Il provocau să răspundă la cutare argumente, ca și cum logica omească ar fi cel mai bun mijloc pentru a socoti toate adîncurile necunoscute ale cerului și sufletului.

Nu e adevărat om de știință acel care nu știe marginile științei, și nu există lucru mai

neștiințific decît a spune: *nu*, în numele științei, acolo unde ea nu are de spus, nici: da, nici: nu. Curentul acela ieșan nu înțelegea însă lucruri ca acestea, și campania lor a trecut așa de răpede!... Iar acum ni dăm cu toții seamă că sufletul omenesc are, oricînd, nevoie de nădejde și de mîngiere.

Nu sînt toate sufletele tari. Sînt unele care se opresc la marginea cunoscutului: „Mă opresc aici, nu vreaŭ să știŭ decît fapta bună care pleacă de la mine, și nu-mî trebuie mai mult“. Dar nu toate sufletele sînt astfel, ci sînt și suflete de acelea care vreaŭ să se razime pe ceva, și, dacă vor voi să se razime sigur, nu se vor răzima niciodată pe silogisme, ci mai curînd pe brațele celei din urmă cruci putrede pe care o vor întîlni în drumul lor. Nu, religiozitatea nu e un fenomen care să aparțină trecutului. Cît va fi durere omenească nemîngiată, cît va fi nădejde omenească neajutată de oameni, cît va fi curiozitate omenească doritoare să treacă dincolo de marginile științei, atîta vreme sufletele omenești vor trebui să aibă în cuprînsul lor o parte păstrată numai pentru religie.

Aici, luptătorii teribili pentru adevărul științific nu erau oameni superiori; sînt însă oameni superiori cari-și interzic să facă aceia ce au făcut ei. De sigur, oricine are credința sa, pe care e dator să și-o păstreze pentru dînsul; are convingeri pe care nimic nu-l silește să le răspîndească mai departe decît conștiința lui. Căci noi nu trăim numai pentru noi, ci și pentru alții, și nu ni e îngăduit să jignim prin păreri care nu se pot dovedi, prin păreri personale care nu se pot impune prin argumente pentru că sînt dincolo de marginile argumentelor, suflete care trăiesc într'o credință seculară 'n care au adormit, mulțămînd lui Dumnezeu pentru bunurile din viață și cerînd răsplata dreaptă după moarte, înnaintașii noștri. Noi sîntem urmașii acelora, și trebuie să-i respectăm făcînd loc în sufletul nostru credinței în care ei au trăit, pe care ei s'au sprijinit, care li-a făcut cu putință viața în împrejurări groaznic de grele. Și, am zis-o, trăim în mijlocul oamenilor, deci sîntem datori, — precum sîntem datori și a răspîndi ceia ce este cu adevărat folositor în cugetarea noastră, — sîntem datori.

să păstrăm în sufletul nostru, oricît ne-am crede ridicați mai presus de mințile vulgare, ceia ce ne leagă de ceilalți oameni.

Nu e datorie mai înaltă pentru om decît datoria socială. Datoria socială a omului cere mari jertfe, și chiar dacă cea mai mare ar fi jertfa unei părți a mărturisirii de conștiință, spre folosul acelor cari trăiesc și în amintirea celor cari i-aș pregătit viața, omul cel mai mare e dator încă să aducă și această jertfă.

Dar cine să întrețină religiozitatea în societatea noastră? Profesorul de religie? După judecata de azi, așa ar fi. Cine întreține viigoarea națiunii? Profesorul de gimnastică. Iubirea cetirii? Profesorul de limba română. În competența bugetară a cui intră, deci, religia? A profesorului de religie. Preotul n'are a face doar cu sufletele decît cînd credinciosul vine în biserică. Fiindcă însă credincioșii nu vin la biserică, atunci, profesor de religie, în schimbul a 200 de lei pe lună — se cer acum 300 de lei; jertfa va fi de sigur mai mare cînd va fi și leafa mai

mare —, preotul, trecînd din biserica goală în școala plină, pregătește religiositatea.

Numai cît religiositatea nu se învață. Știu că sînt persoane care cer suprimarea lecției de religie. Să nu se supere profesorii de religie, dar nu știu dacă n'aș cere și eu suprimarea lecției de religie, dar din motivul opus celui al dușmanilor religiei: în *folosul* religiei. Fiindcă, tristă mărturisire, profesorii de religie servesc adese ori ca să facă religia odioasă. Știu și eu ceva. Am învățat și eu, după o carte de prin 1860, „morala lăuntrică“ și „morala dinafarică“. Nu știți ce este „morala lăuntrică“ și „morala dinafarică“? Eu tot am resistat, dar sînt mulți cari nu se duc la biserică fiindcă-și închipuie că undeva, între chipurile sfinților, este și chipul „moralei lăuntrice“ de o parte și al „moralei dinafarice“ de altă parte, — și aceasta îi îngrozește.

Nu d-lor, religiositatea nu se învață ascultînd „expunerea“ filosofică a dogmelor, și nici enunțarea „metodică“ a principiilor morale rostite prin gura dumnezeiască a lui Isus; religiositatea se învață văzînd un om religios,

cum milostenia se învață văzînd un om milos și spiritul rugăciunii văzînd un om care se roagă cu adevărat. Atunci cînd cineva nu va vedea în casa lui pe nimeni rugîndu-se cu sufletul, nu cu buzele și cu degetele prinse în semn de cruce și cu genunchii plecați spre adorare, pe nimeni jertfind cele omenești cu gîndul la lucrurile care se găsesc mai presus de ele, atunci cînd în casa lui nu va sufla niciodată acel curat vînt al înstrăinării senine de ceia ce viața are mai crud și mai aspru, toate lecțiile de religiositate, ba chiar și licențele teologice ale profesorilor din Cernăuți, nu-î vor folosi de loc. Altarul Bisericii noastre are preț, nu cînd l-ai văzut întăiū servit de un preot de biserică bogat îmbrăcat în odăjdii aurite, ci de o biată femeie bătrînă cu lacrimi în ochi, acasă. Și, de oare ce aceasta se vede din ce în ce mai puțin, religiositatea dispare. *Înnaintea* preotului, trebuie să fie acele suflete simple rugîndu-se la Dumnezeu. Orîcum, dacă nu vor face din tînăr un credincios mare, vor da fără îndoială un om mai bun decît ceilalți.

Astfel, cîtă vreme societatea are nevoie de religiozitate — și va avea totdeauna o societate menită, ca a noastră, să mai aibă încă multe zguduirî strășnice, — femeia trebuie să fie pregătită prin întreaga ei educație pentru aceasta.

VIII.

Și noi avem nevoie de înălțarea sufletelor noastre și altfel: noi sîntem, să nu ni-o ascundem, de sus și până jos niște oameni adesea cam... ordinari. Uitați-vă oriunde: în viața socială, în viața politică, în scris, cel de polemică și cellalt. Asupra noastră trebuie să se întindă și o binecuvîntare de artă. Sîntem inteligenți, și putem să fim distinși, aleși. În trecut am și fost. Înnaintașii noștri aveau în tot ce făceau o nuanță de aristocrație. Țeranul nostru, — e neașteptat? — țeranul nostru, mai ales în regiunile de munte din Moldova, este mai aristocratic în cugătarea lui, în faptele și vorba lui, decît cei din clasa de sus. Este o omenie și o sfială într'însul, de care noi nu mai sîntem capabili. În alegerea cuvintelor el stă multă vreme până se hotărește, în să te urmăresc îndelung

cuvinte ale lor, zbuclnite din suflete calde, adevărate și frumoase. Cu greu am găsi la scriitorii din timpul nostru mai multă poezie decît în cutare rînduri de plîngere scrise de cine știe ce logofăt vechi și vrednice de a sta alături de acele pagini cu care se glorifică mai mult literatura noastră astăzi.

Ei bine, prin ce am putea noi ieși din această trivialitate a oamenilor mînați de ambiție, de setea de stăpînire, de goana după plăcerile materiale ale vieții? Cum am putea face să nu ni samene urmașii cu tinerii aceia grași, cu ochii strălucitori de poftă, cari parcă sînt umflați de toate titlurile pe care le au în buzunar, de toate poftele pe care cu siguranță și le vor satisface? Tipurile acestea trebuie corectate prin *artă*. Poate însă revista de artă, istoria artei, filosofia artei, conferința artistică, expoziția de tablouri: la care te duci de trei ori pe an, și s'a isprăvit? Nu.

Odinioară trăiam în artă fără pretenții de artă; cuvîntul „artă“ s'a introdus doar de curînd în această țară de artă! Credeți că acei cari au făcut cele mai frumoase picturi, cele mai frumoase săpături în lemn și în piatră, ca și cei

vestiți cîntăreți în poeziile anonime, cei mai mari inspirați visători ai trecutului nostru, credeți că ei știaū că fac „artă“ ? Ferească Dumnezeu... Cu toate acestea, *instinctiv* oamenii aceia se încunjuraū de artă. Dacă puteți răzbi cîndva în vre-o veche casă de boier care să nu fi fost cu totul modernisată — căci avem o ură împotriva trecutului..., oriunde-l vedem ne năpustim cu furie de Vandali asupra lui și-l distrugem zicînd parcă: încă unul care n'o să ne mai mustre! — veți înțelege intuitiv, din orice proporție, aceasta. Răsbătînd țara, în casa cutăruī proprietar care nu vine decît din zece în zece ani acolo, veți afla în cele mai mici amănunte de mobilier, în cele mai modeste elemente de împodobire cea mai desăvîrșită potrivire artistică. Și cine făcea aceasta ? Boierul ? Nu: jupăneasa, soția lui. Ea izbutia să creeze acel mediu de aleasă și armonică artă care era *al doilea* mijloc de a cultiva sufletul.

După noul program se fac nu știū cîte lecțiuni de „artă“, se învață după noul program numele tuturor pictorilor Italiei din veacul al XVII-lea, cu enumerarea tuturor tablou-

rilor pe care le-aŭ făcut, nume după nume, dată după dată, titlu după titlu, buche după buche. Această... monstruositate face parte și acum din programul școlilor secundare de fete, pentru clasa a VI-a. E unul din cele mai potrivite mijloace de înnăbușire și desgustare a sufletului, să vorbești de lucruri pe care eleva nu le are la îndemână: un Rembrandt explicat fără să se arate fie și o copie proastă după un tablou al lui, ci numai un desen negru pe hîrtie galbenă, — făcînd pe mica „estetă“ să aibă ambiția că ar cunoaște pe Rembrandt, până acolo încît să și discute asupra lui! Mai bine ar folosi o singură excursie școlară până la marile muzee din Viena, cale de două zile, decît un an întreg de „buchereală“ cu privire la istoria artei.

IX.

Dar, fiindcă e și tîrziu, să încheiem prin afirmarea necesității de a pregăti pe fetele noastre, printr'o educație *reală și practică*, pentru rosturile pe care înnaintașele lor din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea îl avuseră în viața materială, în cîrmuirea casei, în

administrarea moșiilor, în crearea și rînduirea bogățiilor țării. Cîte din femeile care se bucură astăzi de o creștere aleasă pot să administreze o moșie, cîte pot să primească o avere, și să o transmită întregă urmașilor? Astăzi vezi rar de tot femeile — mai mult de o oarecare vrîstă — care sînt capabile de așa ceva. Cu un veac sau două în urmă, însă, rămînînd văduvă, fie și la 20 ani, o femeie fără însușiri excepționale putea să primească moștenirea și știa să o administreze. Epitropie, consiliu de familie, sinecure de tutelă pentru persoane scăpătate, industria minorilor, — lucrurile acestea nu existaū. La moartea soțului, văduva rămînea stăpîină cu egale drepturi: vindea, cumpăra, și niciun tribunal n'o întreba nimic. Era doar tribunalul cel mare și fără apel care cerea socoteală sus, la Scaunul de judecată unde nu se înșală niciodată... Dar în afară de acest Scaun de judecată unde nu se poate minți, nu se recunoștea pe pămînt niciun fel de judecată împotriva soției, a mamei. Să meargă înnaintea tribunalului ca să ceară verificarea socotelilor tutelei, nu i-ar fi intrat

în minte așa ceva. Dar tot așa n'ar fi avut curajul să plece undeva în lume, lăsînd toată gospodăria strînsă și de dînsa și de bărbatul ei, venitul zestrii ei pe mîni străine. Moșii administrate de arendași străini pentru ca văduva să poată trăi liniștită cine știe pe unde, aici la noi nu se găsiau. O astfel de femeie ar fi fost socotită desonorată cu desăvîrșire.

Nu pot uita splendida pledoarie a lui Mihail Kogălniceanu, făcută pentru o văduvă din Moldova, pe la 1840, cuvîntare care ar trebui să se găsiască în fiecare carte bună de cetire, — frumoase pagini ale omului aceluî minunat care în vorbire era același lucru ca Eminescu în poezie: la Eminescu cîteva acorduri, și sufletul e vrăjit, fermecat; la Kogălniceanu în grai, de o potrivă; cele d'întăiū accente ale glasului său sună ca venind din altă lume, mai mare, mai largă decît a noastră. Acele vre-o zece pagini de pledoarie pentru o văduvă căreia i se cerea socoteală de fiii ajunși mari și cari aveaū nevoie de bani de risipit, ni arată cum trăia atunci o văduvă tînără în Moldova:

„Cine nu știe în pământul nostru trudele, suferințele și lacrimile ce au fost viața Postelnicesei în vadea de zece ani? Cine n'a văzut pe această duioasă maică încunjurată de nouă copii mici răpiți de întreaga avere strămoșească, puind de o parte slăbiciunea femeii și rușinea soției de boier mare și aducându-și aminte numai că este mamă și că trebuie să-și hrănească prunci? Cine n'a văzut-o ziua alergînd pe la străini și pe la inimile făcătoare de bine și cu talgerul, pot zice, cerînd pîne pentru fiii săi? Cine nu-și aduce aminte de dumneaei trăind în niște ticăloase bordeie, suferind chinurile ploii și a gerului, lipsită de cele întăiū trebuințe ale viețuirii și, cu toate acestea, aflînd încă în curagiul și iubirea sa către fii destule mijloace spre a dădăci singură pe cei mai mici prunci și a plăti, pe de altă parte, grele lefi pe la pensioane și dascăli pentru cei mari¹?“

Educația de astăzi nu pregătește de loc pe femeie la așa ceva. Bărbatul însuși e doară

---

¹ *Studii și documente*, XVI, p. 42.

adese ori îngrozit înaintea greutăților vieții; tinerii aceia fricoși de viață cari aleargă la adăpost de la început sînt cel mai păcătos document moral al timpului nostru. Nu i-ați văzut oare temîndu-se de a mărturisi o credință, ducîndu-se acolo unde nu e niciuna, pentru că li se deschide ușor porțița de din dos ca să ajungă mai răpede unde sînt locurile de frunte, — băieți triumfători cari cer în puterea diplomei cei 500 de franci pe lună la începutul carierei? N'ați văzut pe acei cari se îngrozesc înaintea dificultăților mari de a întemeia și ținea o familie, scotocitori aceia de zestre, cari-și vînd tinerețele dela început pentru un venit? Și gîndiți-vă acum la educația americană, care scoate pe tînărul de 15, 20 ani, cel mai tîrziu, singur, fără protecție, deprins să-și caute existența unde e viața mai învierșunată, în dușmăniile și greutățile ei, și el n'are mulțămire decît atunci cînd, stînd în grămadă, a primit și dat lovituri, cînd s'a luptat corp la corp cu primejdiile și asprimile traiului și a îngenunchiat aceste greutăți, și, atunci cînd le-a îngenunchiat, se simte bărbat și se bucură de biruința lui!

Cînd n'avem între *bărbații* de astăzi suflete, putem să cerem asemenea porniri eroice la femeii? Nu. Cu toate acestea, cît de mare ar fi datoria femeilor de a-și crește copiii în felul acesta... Însă ele nu-î vor putea crește astfel pînă nu vor fi primit, ele însele prin educația lor *altă* înțelegere a vieții, — nu pe drumul unde se lunecă ușor către plăceri, ci pe acela unde se răsbate greu, însîngerîndu-te prin stînci și măracini, către o depărtată biruință, — sau chiar și fără această depărtată biruință!

Avem în timpul de astăzi o strașnică problemă agrară. Străinii ne strîng de toate părțile pentru a ne alunga pînă și din acest ultim razim al vieții naționale. Din ceia ce generațiunii întregi de boieri statorniciți acolo cu gospodării care făceau admirația străinilor, aș clădit și împodobit, nu rămîne adesea nimic decît părății goi ai celor mai negospodari luxoși din lume. Ei bine, aceste gospodării părăginite, aceste brazde secate, acești țeranî rămași fără niciun sprijin, fără niciun sfat, fără niciun ajutor în strașni-

cele nevoi ale vieții, toți aceștia și toate acestea nu chiamă oare pe femeile clasei noastre bogate a îndeplini cea mai sfântă operă care se poate săvârși aici și astăzi?

În orașele acestea, din ce în ce mai pierdute pentru noi, în orașele acestea în care ceilalți — nu zic: dușmanii noștri, dar nu totdeauna prietenii noștri — se îngrămădesc din toate părțile și se așează aici la noi din bielșug, în neputința noastră de conștiință, toți cu viața lor socială deplin organizată de acasă, cu societățile lor de gimnastică, societățile lor de lectură, societățile lor de musică, — tot ceea ce este în legătură cu sufletul și cu trupul, — stabilind pretutindeni bisericile lor, școlile lor, de la cele mai de jos până la cele mai de sus, aducînd o civilizație superior organizată, nu pentru pace, ci pentru război, avangardă a cuceririi, avangardă muncitoare, nearmată în aparență, a cuceririi peste mahalagiile ce pierd oftică, peste funcționarii ce se mișcă pentru legea pensiilor și suprimarea reținerilor asupra lefurilor, — unde e înceata, îndărătnica, eroica împotrivire a femeii? Aici, unde noi

sîntem adese ori numai o plebe uitată, un proletariat de funcționari, o boierime strălucitoare în aparență, mîncată însă de creanțe neplătite și de împrumuturi la Credit, și totuși ne evităm urîndu-ne între noi, funcționarul desprețuind pe mahalagiū și cel de sus desprețuind lumea de mijloc a funcționarilor, — unde e femeia care să apropie, să solidarizeze, să unifice? Cînd ceilalți vin de toate părțile organizați în astfel de legiuni cuceritoare, iar noi sîntem niște biete cete risipite, sărace sufletește, sărace materialmente, fără a ne întîlni nici în biserici, unde nu călcăm, nici în săli de conferințe, unde nu venim, nici pe băncile Universității, care sînt doar fabrici de diplome, — cine are mai mult datoria să predice *tuturor*, nu de sus, ci din mijlocul mulțimii înseși, același crez, crezul religiosității strămoșești, al credinței în națiunea noastră, în nevoia unei înnălțări și purificări sufletești generale, crezul legăturii strînse a tuturilor elementelor românești împotriva coloniilor cotropitoare care, fățiș sau ascuns, aū năvălit asupra noastră? Cine are de îndeplinit acest apostolat:

de a da unei societăți fără suflet un singur suflet, care să fie sufletul tradițiunii noastre? *Femeia*. Și pentru aceia toate silințele bărbaților vor fi zădarnice, atîta vreme cît în cea mai bogată ca și în cea mai săracă din case, predicatorul lucrurilor bune nu va avea ajutorul devotat, de fiecare clipă, al aceleia care, îndreptîndu-și bărbatul și îndrumîndu-și fiul, e singura în stare a începe opera de reunire a puterilor noastre slăbite spre a putea rezista astăzi și a putea birui mîne puterile cele mari care ni sta în față!

DE ACELAȘI:

Femeile în viața neamului nostru, 1911.

Scrisori istorice de femei (cu un adaus de testamente și foi de zestre); *în preparație.*

Tipărită, pentru societate, de Casa Bisericii.

DE ACELAȘI:

Femeile în viața neamului nostru, 1911.
Scrisori istorice de femei (cu un adaus de testamente și foi de zestre); *în preparație.*

PREȚUL 1 LEU.